

Oponentský posudek na habilitační práci Jaroslava Davida Vývojové tendence moderní české oikonymie, 284 rkp. + XXIX příloh

Cíl práce:

Jak Jaroslav David v úvodu své práce trefně poznamenal, byl u nás „systém zeměpisných jmen významně ovlivňován politikou, nacionalismem, společenskými proměnami, kulturou a také reklamou“ a že toponyma se stala „nástrojem politického, národnostního a obchodního boje“. S tímto základním historicko-intelektuálním vymezením práce lze jenom souhlasit. Fenomén přejmenování místopisného názvosloví má v české společnosti opravdu dlouholetou tradici. Teprve však se vznikem Československé republiky získala tato do doby vědecky nezávislá intelektuální činnost i punc státní důležitosti. "Původnost a stáří" toponym nabyly zcela praktického politického významu, který měl vliv i na vytváření autentických zákonných norem a topografických přehledů, fixujících oficiální znění místních a pomístních jmen. V důsledku nabytí této náhlé státně politické důležitosti vznikla řada základních toponomastických děl a studií, které se na základě řešení teoretických otázek onomastiky a i konkrétních aktuálních toponomastických a etymologických případů „vědecky“ odůvodňovaly upřednostněné užívání toho či onoho místního či pomístního názvu v úřední praxi a v oficiálních topografických lexikonech. Za vším tímto vědeckým a i amatérským, státním i nestátním toponomastickým snažením vždy stály skryté a málokdy vyslovené otázky: Komu tato krajina vlastně patřila a patří a kdo byl prvním příchozím při jejím osídlování a kdo má tudíž nárok na přednostní místo v oficiálním pojmenování, pokud tyto lokality měly společnou česko-německou minulost. I proto byla velká pozornost v toponomastickém bádání vždy věnována především vztahu osídlení a vzniku vlastních jmen, protože tato jména mohla odhalit „původního“ vlastníka lokality, regionu či celého území. Pojmenování, respektive přejmenování geografického názvosloví bylo dříve jedním z oněch jasně viditelných instrumentů demonstrace moci, respektive mocenské převahy jednoho etnika nad druhým. Příležitost k přejmenování místních a pomístních názvů a také ulic a veřejných prostranství poskytovaly opravdu především státoprávní, politické a národní převraty. Přejmenování proběhlo od roku 1918 v několika vlnách. Ve své podstatě šlo o konjunkturální praxi očišťování jmen ulic a prostranství, jak říkají Němci, „von belasteten historischen Akteuren“. K tomuto odstraňování „zatížených historických aktérů“ z veřejného prostoru nepředcházela nikdy veřejná diskuse či důkladná analýze aktuálního stavu historického bádání. Rozhodující bylo a je hledisko aktuálně „politické užitečnosti“ a po roce 1939 a 1945 i hledisko ideologické čistoty. Pojmenování a přejmenování se stalo mocenským

instrumentem a politickým nástrojem, který zviditelňoval současné držitele moci a akcentoval jejich představy o „historické kontinuitě“, „historické spravedlnosti“ či míře „pokrokovosti místních tradic“. Takovýto přístup většinou destruktivně formoval a formuje místní přirozenou komemorální kulturu a obecně historické povědomí mladších generací. Přejmenování veřejných prostor se dělo často přes (tiché) protesty občanů (pokud se vůbec o aktu přejmenování dozvěděli) a dělo se tak velmi často navzdory historické tradici a stavu místní vzpomínkové kultury. Velmi často akt přejmenování byl občany ignorován, takže v těchto lokalitách vznikal velký odstup mezi oficiální úřední nomenklaturou a skutečně používaným názvoslovím. Tato schizofrenie vnímání veřejného prostoru přetrvává v české společnosti dodnes. O tom všem je Davidova habilitační práce. Hlavní pozornost však soustřeďuje na období po roce 1945. Vývoj české toponymie demonstruje hlavně na příkladu místních jmen a prostřednictvím svého nejpropracovanějšího tématu tzv. honorifikačních jmen se zaměřuje ve stejné míře na proměnu vývoje uličních jmen, tedy urbanonym.

Charakteristika práce:

Díky profesoru Vladimíru Šmilauerovi a jeho následovníkům a následovnicím jsme toponomastickou velmocí. Proto je velmi těžké a ošidné přicházet v této disciplíně s něčím novým a podnětným a, pokud už někdo přichází s něčím novým a neotřelým, má to kvůli slavné tradici a „nepřekonatelným vzorům“ těžké. Jaroslav David přichází v této práci s velkým množstvím badatelských a metodologických podnětů. Dopředu avizuji, že je mi jeho inovačně mezioborová snaha sympatická a díky internetu i známá. Některé části práce byly již doslovně uveřejněny. Tím jen naznačuji, že jeho práce vznikala postupně po několik let a že autor už vyslal nejen do virtuálního světa internetu několik svých sond k ověření. Sám habilitant svoji práci charakterizuje jako „první svého druhu“ v české onomastice. Opravdu sledovat vývoj českých místních jmen prostřednictvím „honorifikace“ je nápad, který spojuje několik badatelských pohledů a několik výzkumných disciplin a takto uceleně je tedy asi prezentován opravdu u nás poprvé. Je to metodologický nápad vhodný zvláště do prostředí, kdy jména ulic a veřejných prostranství nejsou obrazem přirozené místní vzpomínkové kultury a kde ideologie ať už národní či komunistická hrály velkou roli, protože tato pojmenování a přejmenování byla selektivně vybírána a sloužila především k legitimizaci politických reprezentací a jejich politických cílů. Proto jsou „sady urbanonym“ u nás více méně všude stejné. Jaroslav David je označuje za „sterilní“, protože jména ulic a prostranství tak opravdu ztratila svůj původní smysl, tedy sloužit především k orientaci. Pojmenování veřejného městského prostoru se tak stalo, jak ukazuje Jaroslav David na vybraných

případech, většinou majetkem úzké vrstvy místních politických elit, které ovládaly komunální správu a někdy i veřejné mínění. Jaroslav David také ukazuje, že obecné zásady k pojmenování ulic a veřejných prostranství byly mezi léty 1945 až 1960 naprosto rozvolněny. Pokud za první republiky ještě platilo, že bude dodržena 1. preference tradičních původních názvů a 2. preference názvů podle povahy místa, že 3. jen pro nové ulice vzniklé po roce 1918 je možno použít vlastenecky zaměřené názvy, 4. že budou respektována ucelenost místních názvoslovných soustav, 5. že jen výjimečně bude možno pojmenovat ulici podle osoby, která v místě žila, avšak zásadně ne podle dosud žijící osoby a 6. že v ostatních případech se měly volit názvy podle zemí, krajů, míst, řek, hor atd., pokud možno v části města ležící ve směru skutečného umístění této lokality, pak po roce 1945 převládla (až do roku 1960): 1. ideologická doporučení „shora“, 2. pojmenování po žijících osobách, zvláště státníků vítězných (spojeneckých) států ve světových válkách a posléze jen vůdců dělnického a komunistického hnutí, 3. vygumování jmen tzv. nepřátel národa a 4. veřejná (politická) autodemonstrace samospráv, tedy řečeno dobovou formulací „potřeba sladit jména ulic s požadavky doby“.

Je třeba rovněž zdůraznit, že pro své argumentační portfolio si habilitant vytvořil dostatečnou a velmi pestrou pramennou základnu, kterou opravdu s chutí využil, respektive citlivě a s mírou odcitoval. Opravdové archivní poklady se nacházejí v příloze předložené práce. Právě tyto neotřelé archivní prameny mu umožnily podat nejen velmi netradiční pohled na proměny místních jmen v minulém století, ale vyslovit se fundovaně právě i k motivaci jejich uplatnění ve veřejném prostoru.

Metoda zpracování:

Metoda zpracování je historická a filologická, respektive toponomastická. Spojovníkem zde ale není klasická historicko-etymologická analýza, nýbrž právě ono „honorifikační nasvícení“ ve všech svých facetách (pravá a nepravá posesivita apod.), které musí pečlivě sledovat argumenty dobové politiky a ideologie, neboť „nejvýraznějším projevem politického ovlivňování onymie byla existence honorifikačního motivu“ (s. 24) Honorifikace, i když se dívá do minulosti, je veskrze zcela přítomným aktem, který málokdy hledí na vědeckou argumentaci a na názory „poražených“ protivníků. Honorifikace je utilitární, respektive aplikovaně utilitární a neohlíží se většinou ani na žádná pravidla ononymických soustav. Proto její uchopení muselo být jiné, než nabízí klasická toponomastika. Navíc honorifikace byla většinou spojena s aktem přejmenování a tam, kde stírala stopy po bývalém (nepřátelském) etniku, měla silné nacionálně politické konotace. V tomto smyslu byly

habilitantovi nejvíce nápomocny úvahy Rudolfa Šrámka obsažené v příslušných pasážích jeho Úvodu do obecné onomastiky. Rozkrývat zásady české toponymie v oblasti literární produkce považuji za jistý druh badatelského osvěžení prozatím bez větších badatelských ambicí. Testovat toponymickou zkušenost nejen spisovatelů lze i jinak. Celkově lze konstatovat, že habilitant ve všech částech habilitace udržel stejně vysokou úroveň věrohodnosti používaných metod výzkumu.

Náměty do diskuse:

K samotnému způsobu zpracování látky, k výběru jednotlivých tematických celků a i k závěrům habilitační práce, jak už jsem naznačil, nemám námitek. Spíše jako historik dávám k úvaze, zda by nestálo v úvodu za to přehledně ještě více vymezit proces přejmenování místopisného názvosloví v rovině legislativní a institucionální (zvláště, když v příloze se nacházejí doslovné citace příslušných dokumentů, které nejsou v textu zmíněny) a upozornit na to, že nacionálně politické přejmenování českého místopisného (geografického a geodetického) názvosloví bylo úzce propojeno s českou archivně historickou a filologickou komunitou, a že mělo neuvěřitelnou kontinuitu, tedy že od roku 1918 až do 50. let 20. století existovalo personálně profesní propojení mezi těmito odborníky a politikou.

Dále se domnívám, že největší podíl na toponomastické proměně místní a pomístních jmen v českých zemích mělo současné „vojenské“ a „vědecké“ přejmenování, které proběhlo ve 40. a 50. letech 20. století pod gescí nejdříve Vojenského zeměpisného ústavu, Místopisné komise České akademie věd a umění a posléze Názvoslovné komise Československé akademie věd. Během aktu přejmenování místních a pomístních jmen prokázali především archiváři, historici, geografové, hydrologové a filologové velkou užitečnost pro stát a bylo lhostejno, zda v tomto státě panovala demokratická, omezeně demokratická či totalitní státní moc. Tato „banální“ konstatování jsou v toponomastické obci asi dostatečně známa, aby byla opět diplomantem zdůrazňována.

Jako historik bych se přimlouval o rozšíření literatury či citovaných titulů o velmi zajímavá dobová shrnutí historiků a archivářů, kteří měli po roce 1918 na starosti „agendu přejmenování“. Například se jedná o tituly: Václav Letošník, Odněmčení našeho místního názvosloví, Archivní věstník II, 1947, č. 2; František Čada, Zákonná úprava místních názvů v Čechách, Právník. Časopis věnovaný vědě právní a státní, ročník LXIII, 1924. V Národním archivu, ve fondu Pozůstalost Václava Letošníka lze rovněž nalézt velké množství příkladů „honorifikačních motivací“ a přímo tak nahlédnout do dílny úředně pověřeného „toponomastického přeměňovatele“.

Závěrečné shrnutí:

Jako historik se mohu vyjadřovat jen k metodě, užitým pramenům a především k historicko-politickým kontextům práce. V těchto bodech konstatuji, že habilitant projevil velkou heuristickou šikovnost, metodologickou nápaditost a fabulační fantazii. Je samozřejmě otevřenou otázkou, zda v práci naznačené nové metodologické a tematické cesty ovlivní i jiné badatelé. Sám jsem zvědav, zda se tak v budoucnu stane a zda navržené metodologické postupy a tematické výběry budou akceptací v badatelské obci potvrzeny. Nyní tuto kvalifikační práci doporučuji k obhajobě především z těchto důvodů: 1. je zasazena do širších historických, politických a teritoriálních souvislostí, 2. je mezioborově koncipována, 3. z hlediska heuristiky a vyhledávání (archivních) pramenů se habilitant projevil jako zručný historik, 4. prokázal, že přejmenování místních a pomístních názvů a názvů ulic a prostranství v českých zemích byl několikastupňový proces, který byl zahájen po skončení první světové války a dokonán byl po vysídlení německého obyvatelstva a pokračoval po únorovém komunistickém převratu a také během kolektivizace zemědělství a zakládání nových „socialistických“ měst, 5. ukázal, že akt přejmenování místopisných názvů byl sice oborově a legislativně decentralizovaným procesem, ale tím, že probíhal ve stejném časovém horizontu a se stejným cílem ve všech třech segmentech proměny (místní názvy obcí, názvy ulic a náměstí a pomístní jména), bývá dnes i odborníky vnímán jednotně a celistvě, a že 6. akt přejmenování ulic a veřejných prostranství byl motivován na rozdíl od přejmenování místních a pomístních jmen nejen nacionálně, ale také konjunkturálně ideologicky, 7. ukázal, že tvorba nových geografických názvů byla svým způsobem jedinečný tvůrčí čin, nicméně vykazovala velmi často znaky voluntarismu a jisté intelektuální a politické svévole, 8. že zdánlivě odborná toponomastická tematika se mohla stát více než komunálním politikem a že 7. honorifikace v době zásadních politických změn skutečně odráží zvláštního neopakovatelného „ducha doby“. Domnívám se, že habilitační práce Jaroslava Davida tak splňuje požadavky standardně kladené na úroveň habilitačních prací v daném oboru, a proto ji doporučuji k obhajobě.

V Praze 10. 1. 2013

Prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.

Historický ústav AVČR